

ПРОБЛЕМА САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті надано структурний аналіз поняття саморозвитку майбутнього вчителя в межах психолого-педагогічних концепцій. Визначено місце самопізнання як компоненту саморозвитку майбутнього вчителя в умовах глобальних змін сучасності. Розкрито сутність процесів саморозвитку студента у процесі професійного становлення.

Ключові слова: розвиток, саморозвиток, майбутній вчитель, самопізнання, світогляд.

Зміст освіти у ХХІ ст. полягає в тому, щоб виростити суверенну особистість, вільну і творчу, здатну безперервно самовизначатися в потоці загальнолюдських цінностей. Тільки така людина зможе за покликом своєї душі включатися в соціальну співтворчість, сутнісно впливати на громадське відродження, усвідомлено його прогнозувати й здійснювати. Щоб освіта стала по-справжньому людинотворчим процесом, вона має за своїм змістом і організацією бути зверненою до внутрішніх сфер людини, викликаючи в неї прагнення до самосвідомості, здивування власною складністю і багатогранністю, відповідальне самоперетворення. Але для цього людині важливо розуміти і приймати себе, визначати перспективи свого руху в розвитку, знати й використовувати власні інтелектуальні, емоційні, духовно-моральні резерви, засоби самоактивізації та самооновлення.

Сучасні запити освіти актуалізують проблему підготовки відповідних спеціалістів, здатних до внутрішніх перетворень на всіх життєвих рівнях. Сьогодні школі потрібен учитель-професіонал, який є творчою особистістю, здатною до саморозвитку впродовж життя; учитель-дослідник, який постійно експериментує, аналізує, апробує найраціональніші шляхи, умови, методи, засоби, форми ефективного вирішення конкретних завдань виховання, освіти й навчання. Учитель такого рівня відрізняється високими морально-духовно-етичними якостями, прогресивністю світоглядних уподобань, націленістю на майбутнє. Зауважимо, що ключовою рисою у формуванні такого педагога стає його здатність до саморозвитку.

Проблема саморозвитку стала ґрунтовною в гуманістичній психології А. Маслоу, Ш. Мюллера, К. Роджерса, де вона характеризується наявністю ключових інтенцій у людини: бажання до самоактуалізації, реалізації власного потенціалу, позитивних змін, покращення якості життя на всіх рівнях тощо. А. Цукерман розглядав саморозвиток у структурі життєдіяльності людини як безперервного процесу цілепокладання, діяльності й поведінки людини. Л. Виготський, С. Слободчиков визначають саморозвиток ключовим у процесі пізнання, характеризують його як появу кількісних і якісних змін у людині, що відображають принцип набуття нових знань.

У процесі наукового пошуку встановлено, що ідеї саморозвитку особистості та побудови власної “Я-концепції” стали підґрунтям багатьох освітніх концепцій. Так, О. Чернишов, Л. Чернікова наголошують на значущості особистісно-орієнтованого навчання, головною метою якого є взаємний і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні й партнерства в інтерактивній діяльності. Концептуальні положення педагогіки життєтворчості, фундаментом якої стали ідеї творення власного життя, проектування майбутнього, викладено у працях В. Доній, І. Єрмакова, Г. Ковганич, В. Ляшенко, Г. Несена, І. Погорілої, Л. Сохань, С. Шевцової та ін. Т. Біркіна розробила модель формування творчої самостійності студента, що включає такі основні характеристики процесу саморозвитку, як мотиваційний компонент, процес цілепокладання, рефлексія, емоційно-психологічний аспект тощо.

Зауважимо, що група науковців працює над описом різних аспектів саморозвитку в царині педагогіки. Так, Л. Добровольська висвітлила важливість творчої активності у процесі саморозвитку особистості майбутнього вчителя. І. Ігнацевич розкрив сутність професійного саморозвитку як чинника формування професійної культури педагога. С. Іванова окреслила питання саморозвитку в межах філософських концепцій.

Мета статті – розкрити значення процесів саморозвитку майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки.

Заради збереження морального фундаменту будь-якого суспільства необхідним є декларування людству високих духовних цінностей. Наприклад, метою освітньої програми США проголошено виховання особистості, яка має сформовану громадянську позицію і здатна забезпечити соціальний прогрес. Пріоритетною метою освіти в Німеччині є виховання гуманістичної, здатної до життя в суспільстві особистості, людини-громадянина, що відповідає еталону цивілізованої людини. Ідеалом освітянських і виховних систем Франції, Японії, Швеції та інших країн є людина, здатна в умовах ринкової економіки зберігати й відтворювати загальнолюдські цінності, трудитися творчо. Аналогічні пріоритети закладено й у Національній доктрині розвитку освіти України: “Створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного навчатися впродовж життя, створювати, розвивати й удосконалювати цінності громадянського суспільства” [5, с. 234]. Стандарти, які постулює людство до виховання особистості нової епохи, вимагає вчителя з неабияким потенціалом і прагненням до прогресу, що може бути забезпечено тільки через його бажання до саморозвитку.

Сучасною проблемою навчання і виховання людини є вже не стільки результат її діяльності: “...чи створить вона штучний інтелект, штучне серце, або джерело енергії, що його замінює” [7, с. 18], а те підґрунтя, на якому базуватиметься її мета: “...чим вона керуватиметься, обираючи свої цілі й засоби їх досягнення, відрізняючи зло від добра, які критерії і оцінки стануть підґрунтям її моралі...” [7, с. 19]. Спираючись на вищезазначене,

можна говорити про істотні педагогічні проблеми: формування внутрішнього стрижня особистості, незалежного мислення, пошук методів, що дають можливість виховати людину вільну й нестандартну, здатну до самовдосконалення й любові, усвідомлення відповідальності за власний вибір.

Поняттю саморозвитку передуює власне загальна концепція розвитку як процесу. В енциклопедичних філософських виданнях знаходимо такі його визначення:

– “розвиток – характеристика якісних змін об’єктів, поява нових форм буття, інновацій, нововведень і пов’язана з перетворенням їх внутрішніх і зовнішніх зв’язків” [2];

– “розвиток – еволюція, кінцевим результатом якої є якісні зміни процесу, предмета, явища” [9];

– “розвиток – невідновна, спрямована, закономірна, поступова зміна матерії, зокрема й вищої її форми – свідомості, її універсальної якості; у результаті розвитку виникає новий якісний стан об’єкта – його складу чи структури” [6].

У педагогіці розвиток визначається як зміни, що становлять перехід від простого до більш складного, від нижчого до вищого; як процес, у якому поступове накопичення кількісних змін сприяє подальшим якісним змінам. Джерелом і внутрішнім змістом розвитку є боротьба протилежностей [4]. Так, у взаємодії із зовнішнім середовищем змінюється внутрішня сутність людини, формуються нові взаємовідносини, що, у свою чергу, зумовлюють чергові зміни. Для професійної підготовки майбутніх вчителів цей аспект має ключове значення, оскільки процес безпосередньо впливає на формування майбутнього вчителя як професіонала. Оскільки розвиток має взаємозумовлений і безперервний характер, необхідно формувати готовність студентів до гармонійного співвідношення зовнішнього та внутрішнього, об’єктивного й суб’єктивного в різних формах виявлення на різних рівнях розвитку.

Отже, під *розвитком* майбутнього вчителя розуміємо закономірну, усвідомлену, якісну зміну матеріальних та ідеальних об’єктів, глибинний зміст якої полягає в перетворенні, кардинальній зміні власної особистості, внутрішнього світу. Процес розвитку має безперервний характер, що зумовлює певну динаміку руху особистості майбутнього вчителя від простих до складних структур.

Якщо розвиток полягає в якісних і кількісних змінах в об’єкті, то для саморозвитку важлива суб’єктивізація, що надає цьому процесу суто індивідуальний характер. Самість особистості – це той компонент, який відрізняє розвиток як процес від власне саморозвитку особистості. За К. Роджерсом, самість – це уявлення людини про себе, яке виникає на основі минулого й теперішнього досвіду й очікувань майбутнього [9]. Звернення до самості особистості в педагогічних процесах тісно пов’язане з “Я-концепцією”, яка становить цілісне уявлення людини про себе як про особистість, організм, члена суспільства, працівника. У процесі саморозвитку

“Я-концепцію” розглядаємо як результат процесів самосвідомості особистості. За визначенням О. Леонтьєва, “Я” – це та індивідуальна ідентичність, що є самістю людини, характеристикою ставлення індивіда до самого себе, його самоприналежність, тотожність самому собі [2, с. 156].

Отже, пробудження активності особистості, вирощування її суб’єктності сприяє переходу від розвитку, де вона виконує роль більш чи менш пасивного об’єкта, до саморозвитку, коли вона виконує функції відповідального творця власного способу життя. Адже “саморозвиток є фундаментальною здатністю людини ставати та бути справжнім суб’єктом свого життя; здатністю робити своє життя об’єктом практичного перетворення” [1, с. 157].

Розуміння саморозвитку особистості формувалося такими напрямками та школами: гуманістичною, практикою психоаналізу, гештальтпсихологією, аналітичною психологією К. Юнга, генетичною психологією Ж. Піаже, культурно-історичною теорією Л. Виготського, школами П. Гальперіна, О. Леонтьєва, В. Давидова. Тісний взаємозв’язок психологічних досліджень із цієї тематики та філософії освіти простежується в діалозі культур, запропонованому М. Бахтіним, поглядах В. Біблера, концепції культурного виміру особистості та тих, з ким вона спілкується, М. Мамардашвілі та Г. Батіщева [6].

Викликає науковий інтерес філософське осмислення особистісного саморозвитку як самобудови на основі інтуїції та духовної творчості в роботі Є.М. Князевої та С.П. Кордюмова з синергетики, де духовне самопізнання виступає як внутрішній пошук людини, дослідження власного “Я”. Духовне самосходження людини становить філософську основу ідеї саморозвитку. Так, М. Мамардашвілі, Т. Шибутані, П. Щедровицький та інші вчені зазначали, що складність буття вимагає саморозвитку, уваги до внутрішнього світу людини, до самосвідомості та її проявів у поведінці, до механізмів корекції Я-образу, відмови від волі або залежності від групи [8, с. 69]. Таким чином, через пізнання власного внутрішнього світу, його вдосконалення та перетворення на краще, майбутній учитель матиме змогу якісно впливати на світ зовнішній, що насамперед складається з його учнів. Педагог, здатний до саморозвитку, виходить на новий рівень співпраці з учнями, що полягає у спільному творенні навколишнього світу: від емоційної атмосфери на уроці до вибору методики чи вправи.

З позицій синергетичного підходу саморозвиток можна розглядати як відкриту, саморегульовану цілісну систему, що характеризується динамічністю, складністю, невизначеністю й автономністю та забезпечує гармонійність і продуктивність життєдіяльності людини в соціумі та її безперервне особистісне зростання за рахунок активного використання як внутрішніх ресурсів, так і можливостей, що визначаються умовами зовнішнього світу [3].

У психології проблема саморозвитку розглядається в межах Я-концепції (Р. Бернс, Е. Еріксон), проблеми людського “Я” і само-

свідомості особистості (І. Дубровіна, І. Кон, К. Роджерс, В. Столін та ін.), саморегуляції діяльності (М. Боришевський, О. Конопкін, Ю. Миславський), самовизначення особистості (Є. Климов, І. Чечель та ін.), самовиховання особистості (О. Кочетов, Л. Рувинський та ін.).

Зростання особистості залежить від орієнтації індивідуума на різні форми компенсації в майбутньому. Так, за К. Юнгом, особистісне зростання здійснюється через індивідуалізацію як самореалізацію особистості, що забезпечує її духовний і фізичний розвиток. Стимулювальними механізмами індивідуалізації виступають еґо і самість. За А. Адлером, саморозвиток відбувається шляхом актуалізації внутрішніх особистісних інтенцій і взаємопов'язаних соціально-детермінованих цілей, а основними мотивами особистісного росту є самоутвердження і додання комплексу неповноцінності.

Ідея саморозвитку особистості закладена в основу гуманістичної психології, засновниками якої є А. Маслоу, Ш. Мюллер, К. Роджерс та ін. Так, у структурі особистості, за А. Маслоу, фундаментальною є мотиваційна сфера. Тобто те, що є рушійною силою людини, робить її індивідуальністю. Цю сферу формує низка фізіологічних потреб: необхідність у безпеці, любові, визнанні, повазі та ін. Але центральним у полі потреб є прагнення до самоактуалізації: бажання реалізувати свій потенціал, щоб "бути таким, яким він може стати".

К. Роджерс прагнення до саморозвитку розглядає як природну потребу особистості. Більше того, він акцентує увагу на тому, що ця потреба має властивість зберігати свою актуальність упродовж усього життя. Людина готова вчитися тільки тому, що є для неї значущим. Тому вирішальним у навчанні стає той досвід, який допомагає їй прийняти нову інформацію, нові ідеї. Згідно з цією концепцією, головним завданням навчально-виховного процесу є допомога майбутньому вчителю в індивідуальному саморозвитку, пошуку й реалізації суттєвих смислів, набутті вільних життєвих виборів і усвідомлення відповідальності за вибір, побудові недирективних відносин з іншими людьми й розкритті духовного потенціалу.

Низка таких аспектів психології споріднені з гуманістичним підходом і виявляють себе у становленні педагогіки саморозвитку особистості. Останнє виникає на основі саморуху – спонтанної мимовільної зміни будь-якої системи, на яку впливають зовнішні умови й середовище. Вплив зовнішніх чинників на саморушійну систему залежить від її самоорганізованості. Особливість таких систем полягає у здатності до самодобудови, самовідновлення, збереження і вдосконалення своєї власної цілісності з урахуванням навколишньої інформації.

Філософське обґрунтування ідеї саморозвитку в межах гуманістичної, особистісно зорієнтованої концепції педагогіки допомагає зрозуміти глибину історичних і нових підходів до свободи й саморозвитку особистості в педагогічних процесах.

Висновки. Пріоритетні завдання сучасної освіти набувають сьогодні нового звучання, потребуючи формування всебічно розвинутого педагога,

здатного до плідної діяльності на всіх рівнях. Найголовніше завдання суспільства й педагогіки – не впливати на особистість, а вчити її саморозвитку, вміти розкривати власну індивідуальність, підтримка її на пікових етапах становлення, допомога в обранні векторів індивідуального розвитку через власний приклад.

У структурі процесу саморозвитку багатогранність його компонентів сприяє пошуку власного, індивідуального шляху. Важливою умовою, первинною сходинкою саморозвитку особистості є внутрішня потреба у його здійсненні та самопізнання себе. Отже, через пізнання власного внутрішнього світу, його вдосконалення та перетворення на краще, майбутній вчитель матиме змогу якісно впливати на світ зовнішній, що, насамперед, складається із його учнів. На нашу думку, педагог, здатний до саморозвитку, виходить на новий рівень співпраці із учнями, що полягає у спільному творенні навколишнього світу: від емоційної атмосфери на уроці до вибору методики чи вправи.

Таким чином, саморозвиток майбутнього вчителя – це складний, поступовий процес набуття нового (якостей, станів, навичок, знань), комплексного становлення особистості (професійного, емоційного, духовного) через подолання суперечностей.

Оскільки умови сучасного ринку праці створюють необхідність орієнтувати освітній процес на вирощування активної, вільної особистості майбутнього вчителя, процес його професійної підготовки має базуватися на формуванні потреби в саморозвитку як поступовому сходженні до найкращого у власному становленні. У професійній підготовці майбутнього вчителя має переважати вміння репродуктувати відомі науці й практиці методи, прийоми, форми навчання, технології, щоб найуспішніше розвивати особистісні здібності; вивчати педагогічну діяльність усвідомлено: відкидати, дискредитувати, конструювати згідно зі своїм педагогічним кредо. Майбутній учитель повинен уміти постійно прирощувати нове до власної, побудованої технології навчання.

Список використаної літератури

1. Лебедев С.А. Философия науки: словарь основных терминов / С.А. Лебедев. – М. : Академический Проект, 2004. – 320 с.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Особа / А.Н. Леонтьев. – М. : Полит-видав, 1997. – 304 с.
3. Мельников В.М. Введение в экспериментальную психологию личности / В.М. Мельников. – М., 1985. – 319 с.
4. Михайлова Н. Педагогическая поддержка ребенка в образовании : учеб. пособ. / Н. Михайлова, С. Юфин, Е. Александрова и др. – М. : Академия, 2006. – 198 с.
5. Морозов А.В. Креативная педагогика и психология : учеб. пособ. / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академический проект, 2004. – 560 с.
6. Подласый И. Педагогика : учеб. для студ. высших пед. учеб. заведений / И. Подласый. – М. : Просвещение; Гуманит. изд. центр ВЛАДОС.
7. Симченко В.А. Психология педагогической деятельности : навч. посіб. / В.А. Симченко. – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.

8. Скуратівський Л. Методика розвитку і саморозвитку духовної індивідуальності у вченні / Л. Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 2.
9. Філософський словник / [за ред. В.І. Шинкарука]. – 2. вид., перероб. і доп. – К. : Голов. Ред. УРЕ, 1986

Стаття надійшла до редакції 17.03.2014.

Москалёва Я.Ю. Проблема саморазвития будущего учителя в процессе профессиональной подготовки

В статье приведен структурный анализ понятия саморазвития будущего учителя в рамках психолого-педагогических концепций. Обозначено место самопознания как компонента саморазвития будущего учителя в условиях глобальных изменений современности. Раскрыта сущность процессов саморазвития студентов в период их профессионального становления.

Ключевые слова: *развитие, саморазвитие, будущий учитель, самопознание, мировоззрение.*

Moskal'ova Ja. The problem of self-development of future teachers in the process of training

In the paper is given the structural analysis of the notion of self-development of future teachers in the psychological and pedagogical contests. The role of self-knowledge as a composite part of future teachers' self-development is emphasized. The matter of the self-development processes during the students' professional formation is revealed.

Present education inquiries actualize the problem of formation of appropriate professionals, who are able to inner development at all levels in life activities. We need a teacher who is also a high-qualified specialist, a creative personality able to self-development during teaching-learning process. School also needs a teacher-explorer, who is ready to experiment, to analyze, to test rational ways and methods of teaching, forms of effective solutions for the particular educational tasks. Teacher of such high level has high moral and spiritual values, progressive and wide broad world outlook, and orientation to the best future. The way, which helps to train such a teacher, is formation of ability of teacher to self-development during life-time.

To make education really human-making process, it should turn to inner knowledge of each person it teaches something. Teacher has to be able to make learner to question himself, to challenge, to wonder, to be responsible for personal self-building and creating space around. We should prepare future teachers for the complex activity in the class, that demands understanding, finding personal perspective of future development, knowing of limits of inner emotional fund, the ways of self-renewal.

Key words: *development, self-development, future teachers, self-knowledge, world view.*